

Az alsósófalvi „rovásírásos“ emlék.

A melegszívű székely író, Nyíró József szeretettel figyeli népének minden életmegnyilvánulását. Megdicséri, ha megérdemli, de ostromozza is, ha arra reászolgál. Nem hanyagolja el azonban a multat sem, mert ha valami érdekes régiség bukkan valahol napvilágra, rendszerint ő az első, ki nagy közönségünk körében vonzóan népszerűsíti azt.

Igy írt a Keleti Újság 1933. évi szeptember 10-i számában arról az Alsósófalva határában lelt „rovásírásos“ kőről, amelyet Balázs Alajos ottani tanító fedezett fel. Cikkében Balázs rajzát is közölte. Miként a rajz mutatta, a „rovásírásos“ szöveg három rövidebb-hosszabb sorban elhelyezett írásjegyekből áll. A második sor kezdetén kiolvashatták ugyan a latin betűkkel írott „AZ ISTEN“ szavakat, ámde mivel a többit sem Balázs, sem Nyíró nem bírták kibetűzni a latin ábécé segítségével, mindketten arra gondoltak: vajjon nem rovásjegyekkel írták-e a többit? Mindkettőjük dicséretére legyen mondva, csak feltételesen állították ezt. Sokkal józanabbak voltak, hogysen a bizonytalannak látszó alapra támaszkodva biztos tényként dobták volna a köztudatba. Sőt Nyíró — igen helyesen — annyira óvatos volt, hogy még arra is gondolt, vajjon nem hamisítvány-e ez is, mint annyi más rovásírásos, runás emlék?

Balázs Alajos rajza rendkívül felizgatott, mert az egyik A betűt, de főleg az Isten *n* betűjét igen jellegzetes középkori alaknak mutatta s ez arra engedett következtetni, hogy nagyon régi rovásírásos emlék került napvilágra. A feliratban látható sok nem egyenes, hanem görbe, ívelt vonal viszont roppant lehűtötték lelkesedésemet, mert olyan korai rovásírásos emléknél sokkal merevebb, szegletesebb betűalakokat kell várnunk. Minthogy az említett rajzon szemlélhető írásjegyek vonalai között nem bírtam ki-gazodni s minthogy valószínűnek tartottam, hogy Balázs megfelelő felirattal képzettség és gyakorlat hiányában nemcsak a felirat eredeti vonalait rajzolta le, hanem — nem tudván azoktól megkülönböztetni — az utólagos, véletlen karcolásokat is, a „rovásírásos“ felirat szövegének biztos megállapíthatása s hitelességének eldönthetése végett személyesen megvizsgáltam a szövegforgó emléket.

1. Ha a déli kijáratánál (1. kép) hagyjuk el Alsósófalvát és a temető mellett elhaladva a Küsmödi kő Δ 991 felé vezető mezei úton kikapaszkodunk a Korond-vize völgyének balparti terrászára, alig valamivel ennek pereme felett, az úttól jobbra néhány lépésre, a $+$ -tel megjelölt helyen találjuk a „rovásírásos“ szikladarabot (2. kép).

Az 1.18 m. hosszú, 75 cm. magas és 52 cm. széles kő feketeszinű szemcsékkel kevert eruptívus kőzet. Alakja szabálytalan. Természet és nem emberkéz alakította így. Felső részét vastag zúzmórteleg fedi. Alsó részét nem,

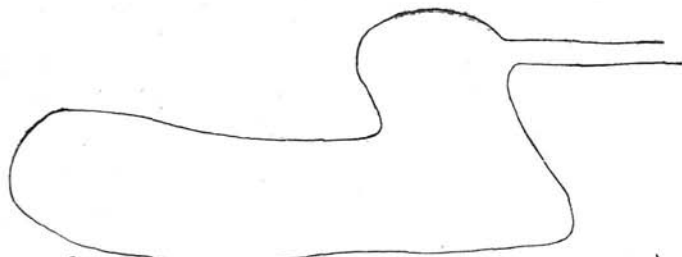
1. kép. Alsósófalva környékének helyszínvázlata.

mivel ez bennefelelt a szántóföldben és csak az érdeklődők kotorták ki. Jó ideig azonban éppen az írásos része volt felül, mert több ekevas-karcolás húzódik végig a feliraton. Az ekevasak koptatása egyébként igen megnehezíti a biztos olvasást és helyes értelmezést.

2. kép. A „rovásírásos“ kő.

Σ MCSI

~~AZIS~~ te: n xcaz7 a k
~~ly~~ yaz: k f u zss yr + fi

0 1 2 3 4 5

3. kép. A „rovásírásos“ felirat. (az eredetinek 2/5-del kisebbített mása).

A felirat betűi sokkal sekélyebbek, hogysem a fényképen meglátszhatnának. A pacskolat alapján készült 3. sz. rajzom azonban híven szemlélteti a mélyebb, jellegzetesebb betűnyomokat. Nem vésték a betűket, hanem valami igen kemény vastárggyal (fejszeél sarkával, késheggyel, stb.) apródonként karcolgatva mélyítették be kb. 2—3 mm. mélyen. A karcolás mélysége eléggé egyenlő. Legtöbbjük még az ekevas marása (a két vékony vonallal határolt csíkok) ellenére is határozottan látható. A második sor harmadik betűjének derekát — sekélyebb lévén — viszont teljesen lekaparta. Minthogy a betűk magassága s mélysége nagyjában azonos, a 2. és 3. feliratsor, sőt az egész felirat egységes jellege is elvitathatatlan. Kétségtelenül egyszerre s ugyanazon célból karcolták be e betűket.

2. Az első sorban latin MCSI betűk vehetők ki. Az M baloldali fele, továbbá az I a többinél sokkal keskenyebb vonalú. Lehet, hogy csak utólag toldották az előbbiekhöz ezeket, bár az is teljesen elfogadható, hogy — az M vonalainak szerves összefüggése erre vall — egykoruak, de a szerzőnek már nem volt türelme ezeket is ugyanolyan mélyre s szélesre bekarcolni, mint a többieket. A sor elején látható néhány szélesebb és mélyebb vonalkához több, sokkal sekélyebb és keskenyebb vonalka csatlakozik. Minthogy azonban ezekből se betű, se valami határozott ábra nem vehető ki, nem tartom lehetetlennek, hogy régi, azóta már lekopott szélű, bezúzmósodott ekevas-karcolások nyomai.

Ez az MCSI betűcsoport esetleg a készítő névkezdő betűit rejti magában. Ebben az esetben, tekintve, hogy igen kevés Cs kezdőbetűs keresztnevről van (Csaba, Csák, Csanád, Csongor) és egyik sem olyan, amelyből valószínűnek tarthatnók, hogy a környékbeli székelyek régebben használták volna, a Cs-t kell tartanunk a vezeték, az M-t pedig a keresztnév kezdőbetűinek. Ennek következtében valószínűleg a székelység használta Cs kezdetű vezetéknevek valamelyike (Csáki, Császá, Csató, Csedő, Csegezi, Cserrei, Csiki, Csulai, stb.) lappang benne. Talán legvalószínűbben a *Csűr* családnev. Először, mert Korondon 1566. július 11. előtt említődik *Chwrigijeorgij*¹ és 1602-ben ugyancsak *Csűr György*²; másodsor, mert Korond van olyan közel, hogy a felirat bekarcolását illetőleg nyugodtan gondolhatnánk korondi kezekre, noha az sem lehetetlen, hogy valamelyik tagjuk átkerült Alsósófalvára is. A keresztnevet illetőleg ebben az esetben Márton, Máté, Mátyás, Mihály, Mózes, stb. jöhetnének számításba, mint székelyeknél gyakrabban használt M kezdőbetűs keresztnevek, mégpedig fordított sorrendjük miatt bizonyára latin alakjukban. Legkönnyebben persze Alsósófalva, illetve Korond régi anyakönyveinek segítségével dönthetnők el a kérdést. Ha valóban akadnak ott ilyen névkezdőbetűs székelyek, akkor ez nemcsak azt igazolná, hogy jogosan gondolhatjuk erről a betűcsoportról, hogy névkezdőbetűket, nevet rejtenek magukban, hanem esetleg minden kétséget kizáróan megállapíthatnók a nevet és korát is. Ha ez a magyarázat helyes, akkor az utolsó függőleges a vezetéknev harmadik betűjének a kezdete, a Csűr olvasat esetében az ű baloldali függőlegese lenne.

¹ *Székely Oklevéltár*, II. köt. 200. l.

² SzO. V. köt. 304. l.

Egyetlen körülmény ellenzi a *Cs* névkezdőbetűt. Az t. i., hogy köztudomás szerint régebben *cz*, *ch* és *ts* betűpárokkal jelölték a *cs* hangot.³ Ez az ellentmondás azonban csak látszólagos, mert *Melich János*⁴ kutatásaiból tudjuk, hogy a *cs* hangnak *cs* betűpárral való jelölésére elszórtan már a XVI. század közepe óta (v. ö. Oklsz.: 1545., 1549., 1591.) található példákat, 1605-ben Pázmány Péter, 1610-ben Szenczi Molnár Albert a latin nyelvű magyar nyelvtanában említi, sőt ebben a században már voltak olyan íróink (Pereszlényi P., Kövesdi P.) is, akik állandóan *cs*-vel írtak.

A betűcsoport családnev voltának vagy nem voltának határozott tisztázása azért is szükséges, mert nem kevesebb valószínűséggel teljesen más-képpen is magyarázhatjuk ezt a betűcsoportot. Ha ugyanis megengedjük azt, hogy a harmadik, az *S* betű felső végén levő kifelé kanyarodás csak véletlen vagy utólagos kiválás, azaz eredetileg nem tartozott hozzá a betűhöz, akkor valószínűnek tarthatjuk, hogy a 2. és 3. betű nem két külön betű, hanem egyetlen egy: egy *O* betű volt. Minthogy pedig a felirat 2. és 3. sorában levő *Z* betűket nem a mainak megfelelően balról-alólról jobbra-felfelé húzott ferde fővonallal alkotta, hanem majdnem mindenütt (egy esettel szemben háromszor) függőlegesen karcolta be a középső egyenest, megengedhetjük, hogy ez a vonal egy hasonló megkezdett, de be nem fejezett *Z* betű maradványa lehet. Ebben az esetben *MOZ*, kiegészítve *MOZ(es)*-nek kell olvasnunk ezt a sort. Utóbbi olvasat — minthogy a székelyeknél nagyon gyakori a Mózes név — lehetséges akkor is, ha megengedjük, hogy a megelőző halvány karcolatok valami rövidebb családnévből (Alsósófalván 1566-ban pl. Kácho, 1602-ben: Deák, Kacsó, Péter, stb.^{4/a}) maradtak meg. Ámde tekintettel arra, hogy a 2. és 3. sorok egyrésze szentírásbeli idézetekként is felfogható s mindkét idézet megtalálható Mózes könyveiben (1. Móz. 24, 27., illetve 5. Móz. 4, 35., 32, 39.), az idézet forrásmegjelölésének is tarthatjuk, amelyet azonban a készítő már nem fejezett be.

3. A második sorban minden nehézség nélkül olvashatjuk ki az első három szót: *AZ Isten IGAZ*. A sor elejét eléggé megrongálta az éppen a közepén keresztbe végighúzó ekevaskarcolás. Az *IGAZ* *i* betűjét is keresztül metszi egy keskenyebb karcolás, mégpedig *x*-é alakítva át azt, ámde ez a rész az említett rongálások ellenére is határozottan olvasható. Azután még jön egy csonka *Z* (?), majd nagyobb üres tér után csonka *A*(?), teljes *k*, végül egész elmosódottan talán *Cs(?O?)M* betűk. Itt már igazán semmi bizonyosat nem mondhatni, csupán találgatásokra vagyunk utalva. Lehet, hogy a felirat utolsó szava folytatódott tovább *ZAKOS* alakban, t. i. »az Isten igazságos«. A sor végén levő *M* ekkor, mint értelemnélküli, elesne. Ha azonban a harmadik sor alább következő olvasása helyes, ak-

³ V. ö. pl. Simai Ödön (*Magyar Nyelv*, 6—1910. évf. 123. l.): »a *cs* hangunk betűi is azon jelöléseink közé tartoznak, amelyek legkésőbb nyertek végleges alakot. Kazinczy 1793- és 1794-ben már *cs*-t ír alkalmasint Kalmár György és Dugonics nyomán, mert Rajnis, Révai a régiebb nyelvben gyakoribb *ts* jellel élnek«.

⁴ *Magyar Nyelv*, 14—1918. évf. 199. l.

^{4/a} SzO. II. köt. 200. l.; V. köt. 304. l.

kor ezt a nagyon kopott, de a helyszínen mégiscsak M-nek olvasott jegyet inkább M(eg)- esetleg És(?) -nek kellene olvasnunk.

4. A harmadik sor első betűje esetleg egy E alsó része. Ha helyes ez a kiegészítés, akkor az első hét jegyet EGY AZ KI-nek olvashatjuk. Mivel azonban megelőzőleg homályosan még látszik két betű: E(?)G(?), nem lehetetlen, hogy az előbb legelsőnek mondott betű nem E alsó része, hanem y felső része s így tulajdonképpen ez már a sor harmadik betűje s az egészen elhomályosult első két betű szintén szorosan beletartozik a feliratba. Ez az eltérés, a felirat értelmét illetőleg, egyébként teljesen lényegtelen, mert ha ezeket is hozzávesszük, azaz EGYGY AZ KI-nek olvassuk a feliratot, értelme cseppet sem változik. A következő betűből majdnem semmi nem látszik. Mégis, tekintettel az utána levő határozott Z-re, nagyon valószínűnek tartom, hogy a fennmaradt kis részecske egy A közbelső szegletes átlója s így az azutáni Z betűvel AZ-nak olvasandó, bár nem lehetetlen az sem, hogy az említett nagyon elromlott betűrész egy E-ből maradt fenn, azaz a két betű EZ-nek olvasandó. Ha pedig a most következő két, csak kissé eltérő, de valószínűleg azonos S betű egyikéről azt hisszük, hogy felesleges és csupán tévedésből karcolták be, akkor a közvetlenül következő három jegyet értelmes szó gyanánt olvashatjuk ki: SYRT.

Ez az olvasás értelmes olvasat, ámde nem feltétlenül bizonyos, mert másképpen is olvashatjuk. A következő lehetőség a feliratban több javítást követel ugyan, azonban ennek ellenére — az alább majd részletezendő okok miatt — talán mégis csak valószínűbb. Arra is gondolhatunk t. i., hogy a most említett két SS közül az első nem egyéb, mint egy elrontott T, a második vagy ugyanolyan, vagy pedig teljesen feleslegesen bekarcolt betű A legutolsó végül egy A-nak a baloldali fele. A szövegjavítás után — amelyet egyébként Herepei János is valószínűbbnek tart, mint az előbbi — a 3. sor végét a következőképpen olvashatjuk: AZ KI EZT <S> YRTA.

A 3. sor végén látszó fél A után még négy betű nyomát vélem felismerhetni: ZSPS. Ámde az utóbbiak — a feliratnak a rajzban fel nem tüntetett többi, elmosódott részéhez hasonlóan — szintén annyira bizonytalan vonalúak és inkább csak képzeleti olvasásuak, hogy legfennebb csak annak megállapítására használhatjuk fel őket, hogy ott legalább még négy betű volt. A felirat értelmét és az elmosódott betűk számát tekintve, lehet, hogy ezek a vonalak LÁTJA vagy ehhez hasonló 4—5, esetleg 6 betűs szóból maradtak fenn. Hangsúlyozom azonban, hogy ez cseppet sem biztos, csupán az említett teljesen értelmetlen betűcsoportnál értelmesebb és ezért elfogadhatóbbnak látszó megoldásként említem fel.

5. Feliratunk eredetileg tehát vagy

- a) M(artinus?) Cs(úr)? vagy [ismeretlen vezetéknév] MOZ(es)
 Az Isten IGAZ[ZAKOS? = SÁGOS?] M(eg? és ?)
 EGYGY(?) AZ KI AZ (?EZ?) S <S> YRT (=sirt) [LÁTJA
 esetleg BÁNTJA ?] [...] szövegű volt, vagy pedig
- b) MOZ(es) [esetleg a könyv, rész és vers megjelölése]
 Az Isten IGAZ[ZAKOS? = SÁGOS?] M(eg? és ?)

EGyGy (?) AZ KI EZTT (? vagy EZT <S>) YRTA (S LÁTJA?) [...]. szöveggel véssé lehetett.

Mindkét olvasat értelmes, azaz elfogadható. Ismételten hangsúlyozom azonban, hogy csak egy részének olvasása biztos. A zárójelekbe foglalt részek olvasása az illető helyek kopottsága következtében nem bizonyos és inkább csupán a határozottan olvasható részekre s értelmükre támaszkodó kiegészítés. Megtörténhetik tehát, hogy valakinek ezeknél találóbb ötlet, helyesebb kiegészítés is jut eszébe.

6. Mind a két megfejtés igazolja Balázs és Nyíró véleményét, hogy a felirat vallásos vonatkozású. Az első része, mint említettem, egyenesen szentírásbeli idézetnek látszik. Közvetlenül teljesen ugyanebben az alakban azonban nem találjuk meg ottan, csak külön-külön, mint *egy* és mint *igaz* Istent.⁵ Nem beszélhetünk tehát arról, hogy szóról-szóra a szentírásból vett mondást karcoltak be ebbe a szikladarabba, de az említett jelzők mindenestre bizonyos vallásos ismeretekkel rendelkező emberre vallanak, sőt az Isten egységének hangsúlyozása talán még arra is reámutat, hogy e felirat bekarolója unitárius vallású volt.

Az első olvasású szöveg soraiból arra kell következtetnünk, hogy a felirat tulajdonképpen sírkőfelirat. Az igaz ugyan, hogy a régebbi sírkövek gyakran, sőt nem egyszer ugyanaz a sírkőfelirat is, ismételten emlegeti az Istent, az Urat,⁶ de mégis nem így: nem ebben az alakban és nem ilyen kapcsolatban. Ez a kapcsolat szokatlan, én legalább most nem tudok reá példát idézni. De ebből a szokatlan voltából még nem következik, hogy ne lehetne sírkő. A kolozsvári temetőből közöltek, mint általában a nagyobb városok temetőiben található sírfeliratok, mind bizonyos megszokott, a megszokás szentesítette kaptafák szerint készültek, míg ezzel szemben a falusi sírfeliratok, főleg a nem is a lelkész vagy tanító, hanem közvetlenül a nép fiai készítette sírfeliratok bizony gyakran eltérnek a városi kaptafaktól, erősen reányomják maguk tősgyökeres és nem egyszer természetes eszükjárása bélyegét, amelyekben egyébként igen sokszor jóízű humor,⁷ sőt együgyűség⁸ is megnyilvánul. Az olvasó bizony nem egyszer szívesen és jóízűen kacagna rajtuk, ámde a temető komolysága miatt csak csendes mosollyal éri be. Meggondolva ezeket, cseppet sem lephet meg, ha olyan is akadt, aki a szokottól eltérően egyenesen istenes mondást, szentírásbeli idézetet karcolt fel bevezetésül és aki Leonidas király és spártai hős társai sírfeliratának, illetve valamelyik egészen késői utánzatának (mint pl. Dénes Gergelyné, Török Borbála sírfeliratán: »Aki mellettem jársz,

⁵ Maklári Pap József: *Bibliai egyezményes szótár.* (Pest, 1855.), 209., 213. l.

⁶ L. pl. Kohn Hillel és Zsákó Gyula: *A kolozsvári házsongárdi temető sírkövei 1700-ig.* (*Erdélyi Múzeum.* 26—1911. évf. 284—303., 331—340. l.

⁷ V. ö. Harmath Lujza igen találó jellemzését: *Erdély.* 15—1906. évf. 42—46. l.

⁸ A zalatnai református temetői sírkövön pl.: „Itt nyugszik a véletlenül elhalt Torozskai András...“ Az elhunyt t. i. az almási országút készítésénél volt munkás és az egyik útbaeső szikla robbantásakor nem futott el elég gyorsan, mikoris az egyik repeszdarab szerencsétlenül éppen fején találta s agyonütötte. *Véletlen* volt, az igaz, ámde a fenti fogalmazásban mégis túltermészetes, mondhatni együgyű.

olvasd írásomat, | Mely szomorún hagyom el az én társamat...,⁹⁾ mintájára szólítja meg, figyelmezteti az olvasót, illetve a nézőt a hely jelentőségére.

Abban az esetben azonban, ha a *b)* alatti olvasás a helyes, akkor a felirat sírkőfelirat-volta önmagától elesik. A vallásos idézet kissé szokatlan ugyan egy egyszerűbb ember sírkövén, de azért még nem ellenezné kövünk sírkő voltát. Más ellenzi ezt. Az, hogy alakja nem megszokott sírkő-alak és hogy a kő igazában alig félkilométerre van a temetőtől, olyan kis távolságra tehát, amely egyáltalán nem indokol meg egy itteni temetést. Az utóbbi körülmények tehát ellenzik a sírfeliratkénti értelmezést, ámde mégsem annyira perdöntő erejűek,¹⁰⁾ hogy alapjukon feltétlen biztossággal megtagadhatnók kövünk sírkő voltát, noha viszont kétségtelen, hogy mégis csak inkább a *b)* alatti olvasásváltozat helyessége mellett érvelnek. Így egy egyszerű vallásos jellegű sziklakarcolatnak kell tekintenünk, amelynek a reánk nézve legbecesebb, a bekarcoló nevét, a bekarcolás idejét tartalmazó része ma már nem olvasható ki.

7. A feliratról egészen jogosan gondolhatjuk azt, hogy nem pap és nem tanító, hanem egy nem teljesen, csak bizonyos fokig iskolázott egyszerű falusi ember műve. A feliratban ugyanis vegyesen nagy és kis betűk is vannak. Egyetlen magasabb tanultságú lelkész vagy tanító sem keverhette így össze. Vagy mind nagy, vagy mind kis betűket írt volna, illetve a helyesírási szabályoknak megfelelően változtatta volna a nagy és kis betűk használatát. Így ugyanannak a szónak felét nagy betűvel, másik felét kis betűvel, csak egyszerűbb ember írhatta, ki megtanulta a betűk alakjait, de alkalmazásukat, a helyesírást már nem. Sőt igazában még a betűk alakjait sem tanulta meg teljesen, mert pl. az Isten szóban sokkal könnyebben kikarcolható egyenes E, N betűk helyett a görbülése következtében fáradtságosabban mélyíthető *e-t*, *n-t* karcolt be. Az A háromszor fordul elő szövegében, de mind a háromszor másképpen: 1. felül hegybe fűt, összekötő szára vízszintes, 2. összekötő szára egyenes, de felül ivelt, 3. felül hegyben végződik, de összekötő szára szegletben törik meg. Bekarcolójuk agyában, kezében nem rögzödtek meg az egyes betűknek a különféle esetekben alkalmazandó alakjai, sőt még ugyanannak a betűnek az alakjában sem volt teljesen bizonyos.

A felirat betűi cseppet sem szabályosak. Éppen ezért: kezdetlegességük miatt nem használhatjuk a betűalakokat a felirat korának megállapítására. Sajnos, senki sem gyűjtötte össze hű másolatokban a Székelyföld

⁹⁾ Erdély. 15—1906. évf. 45. l.

¹⁰⁾ Falun, t. i. igen gyakran megtörténik, hogy a szerencsétlenségek áldozatait (felfordult szekér, villámcsapás, stb.: erőszakos halállal elhúnytak tetemét) — ha a szerencsétlenség a falú belterületén kívül történt — a gyászos esemény színhelyén hantolják el. Minthogy pedig kövünk környékén ma is több szikladarab hever a szántóföldön, egészen könnyen megtörténhetett, hogy egy vagyontalan család az ottan a helyszínén talált szikladarabba karcoltatta be az esemény emlékét, hogy legalább így megörökítsék.

régi magyar sírfeliratait.¹¹ Még kevésbé kísérelték meg kiadásukat. Nincs tehát összehasonlításra alkalmas székelyföldi betűalakváltozat anyagunk, aminek segítségével meghatározhatnók feliratunk készítési idejét. A Székelyföldről ugyan elég messze esik Kolozsvár meg Kalotaszeg, ámde mivel *Herepei János* hű másolatokban összegyűjtötte az utóbbiak összes régi sírfeliratait¹² és a teljes gyűjtéséből levonható tanulságok mégis nyújtanak annyira szilárd támasztékot, hogy alapjukon bizonyos fenntartással bár, de székelyföldi emléket is megítélhessünk, a következőkben röviden összefoglaljuk a feliratunkat illetőleg felhasználható sajátságait.

Nagy és kis betűk együttes használata. Kolozsvár. Keömíves Benedek († 1626. II. 10.) egyik hozzátartozójának, valószínűleg egyik előbb elhalt gyermekének a sírkövén van egy kis *e* a nagy álló betűk között. Az 1693. I. 2-án elhunyt sárospataki Pataki István kolozsvári református teológiai professzor sírkövén az álló nagy betűk mellett több dűltírású is akad. Egy, a XVII. század végén meghalt ismeretlen nevű hajadon sírja feliratában a kis *e* kétszer fordul elő. Egyik 1702-ben elhunyt nem ismert nevű özvegyasszony sírkövén több dűlt kis betű van. Az 1710-i pestisben elhunyt Stenczel Ferenc és négy leánya sírkövén szintén vegyesen vannak a nagy álló s kis dűltírású betűk. Az 1716-ban meghalt borosjenei Jenei Anna, bogdányi Sajgó Mihály máramarosszigeti ref. pap özvegyének sírfeliratát majdnem tisztán kis álló betűkkel vésték. Az 1720-ban elhalt Dimián Pál orvos, kolozsvári unitárius kollégiumi rektor és plebanus sírfelirata nagy dűltírású betűkkel vésődött és ettől kezdve ez a szokás már sokkal gyakoribb.— *Gyalúban* és *Szucságon* a XVII—XVIII. században csakis mind álló nagy betűket faragtak. — *Vista.* Egyedül Zilahi Gy. András pap, felesége Csoma Anna s leányuk Rebeka 1760-i sírkövén találunk egyes kis álló betűket. *Közülük az n a mienkkel tökéletesen egyező alakú.* — *Mákó.* Kocsis István 1730-i sírkövén szintén több álló kis betű van, amelyek közül az *n a mienkkel teljesen azonos alakú.* — *Gyerővásárhely.* Kaló András 1762-i sírkövén a nagy álló betűk között kis betű is van. Kalo András ifjú legény 1788-i sírfeliratában ugyanannak a betűnek nagy és kis alakja is előfordul. — *Bánffyhungad.* Szabó Péternek és magzatainak 1702-i sírkövén vegyesen vannak álló nagy betűk és dűlt kis betűk. Kasos Márton 1738-i sírkövén több álló kis betű látható, közöttük az *n a mienkkel teljesen egyező alakú.* Nemzetes Makfalvi István uram kisdedeinek az 1748-i, meg id. Szóts András uram 1794-i sírkövén szintén több kis betű van.

¹¹ Dr. Kovács István a tászoktetői sziklakarcolatokról közölt néhány nagy, álló latin betűalakot, amelyek közül az A ugyanolyan megtört keresztvonalú, mint a 3. sor A-ja (*Dolgozatok—Travaux.* 5—1914. évf. 236. l. 4. k., 247. l. 16. k. 1—6. á. és 246—249. l.), Ott eskis ilyen A van és mind faragott monogramokban. A betűk alakjait azonban nem tartotta elég jellegzeteseknek ahhoz, hogy biztosan következtethessen korukra, mert — amint részletesen kifejtette — a tászoktetői betűk alakjai nagyon hosszú időszakon át fordulnak elő. A csíkszentdomokosi Irottkövön is megtaláljuk a megtört keresztvonalú A-t (Ferenczi Sándor: *Erdély.* 34—1937. évf. 104. l. 2. kép).

¹² Ez úton is hálásan köszönöm, hogy megengedte áttanulmányoznom igen értékes anyagát.

A cs használata. *Mákó*. Kocsis István és fia Gáspár 1703-i sírkövén.¹³

Az A használata. *Vista*. Mátyás Márton és István 1802-i síremlékén kizárólag ez. — *Mákó*. Finta Tamás tizedmagával 1710-i síremlékén. Kocsis István 1730-i síremlékén vegyesen A és A. — *Inaktelke*. Kalo Kata, Anna s János 1766-i, Nagy István 1791-i, ifj. Nagy Istvánné, Takács Kata 1797-i síremlékein. — *Egeres*. M. D. Mihájé 1766-i s Csohot Dániel 1794-i síremlékén. — *Bánffyhungad*. Nemzetes Makfalvi István uram kisdedei s Illána János hites társa, bikali Kupa Erzsébet sírkövén egyedül ezt használták. Az utóbbin azzal a változattal, hogy a baloldali keresztvonalka nem végződik a függőleges szárnál, hanem kissé tovább megy, majd lefelé görbül.

A felsorolt adatok alapján sem tudjuk szabatos évszámmal megjelölni feliratunk bekarcolásának idejét, mert a nagy és kis betűk a XVI. század elejétől kezdve ismételtelen és együttesen is előfordulnak a feliratokon; a középkori barátírásból fennmaradt n és A betűalakok szintén a XVI. század elejétől kezdve, ha néha ritkábban is, de mondhatni háromszáz éven át szakadatlanul megvannak. Tekintettel azonban arra, hogy a károltaszegei, tehát falusi sírköveken ez az n alak 1730—1760 között, az A 1710—1802 között, a cs 1703-ban található meg, a nagy és kis betűk vegyes használata pedig a most említett időhatárokon belül is mondhatni szabályszerűen megvan, ezt az időt, a XVIII. századot, mondhatjuk a legnagyobb valószínűséggel annak a időnek, amikor feliratunkat bekarcolták.

9. Nem tartom hamisítványnak a feliratot. A betűk mélyedései oly vastagon bepatinásodtak már, hogy nyugodtan elvethetjük ezt a feltevést és valódinak fogadhatjuk el a feliratot. Semmi olyan körülmény sincs, ami végül arra a gyanúra szolgáltatna okot, hogy akár pénzszerzési vágyból, akár a tanult emberek megtréfálása végett készült volna. Nem. Egyszerű falusi ember karcolgatta ki ezeket jó másfélszázaddal ezelőtt és a maga csekély írástudásával igyekezett megörökíteni valamelyik rokona, jó barátja szerencsétlenségét vagy a szívét-lelkét betöltő istenes gondolatokat.

10. Megbeszéléseinkben egyáltalán nem említettük a rovásírásos jegyek kérdését. Erre amúgy is önmagától adódott a felelet: *minthogy a nem rongált részek határozottan olvasható írásjegyei értelmes, de latin betűs szöveget nyújtanak, a felirat nem rovásírásbeli jegyekkel írt felirat*. Teljesen komolytalan, sőt a leghatározottabban tudománytalan volna, ha a rongált részek egyes jegyei alapján — amelyek bizonyos mértékig valóban emlékeztetnek rovásjegyekre — rovásírásos szöveget akarnánk kimagyarázni. Nem. Effélét még csak megkísérelnünk sem szabad.

*

Semmiképpen sem fogadhatjuk el tehát a felirat „székely rovásírásos” voltát. Ez a nemleges eredmény azonban ne vegye el se Balázs Alajos, se Nyírő József, se más érdeklődők kedvét. Sőt ellenkezőleg még fokozottab-

¹³ Kohn—Zsakó (*Erd. Múz.* 28—1911. évf. 297. 1.) egyszer Csanádi alakban közlik az 1636-ban elhunyt Csanádi Pál nevét, ámde tévesen, mert az első feliratos mezőben TSANÁDI-nak, a másodikban CHIANADI-nak vésték.

ban igyekezzenek arra, hogy ismerőseik, kiránduló társaságaik révén minél több ehhez hasonló sziklakarcolatot gyűjthessünk össze. Dr. Kovács István ugyanis 1914-ben a szintén székely rovásírásos emlékeknek elhíresztelt társoktetői sziklakarcolatokat ismertette,¹⁴ a rendkívül mélyen szántó tanulmányának módszeres elemzéseiben több igen értékes kérdést vetett fel, ámde összehasonlító anyag hiányában nem oldhatta meg egyiket sem. Az általa felvetett és nem kis jelentőségű kérdések megoldásával még ma is adós a szakirodalom és csakis akkor fogjuk megoldhatni azokat, ha a székelység lakta területeken — úgy látszik — nem ritka sziklakarcolatokat mind össze fogjuk gyűjteni.¹⁵

Ferenzi Sándor.

¹⁴ *Dolgozatok—Travaux.* 5—1914. évf. 229—265. l.

¹⁵ Nyirő József az említett cikkében — igen helyesen — megemlékezett a székelyföldi „rovásos“ kövek szerepéről, összegyűjtésük érdemes voltáról, szükségességéről is. Én az *Erdély* 31—1934. évf. 40—42. l-n írtam — a lehetőségekhez szabott részletességgel — a sziklakarcolatok gyűjtésének jelentőségéről és mikéntjéről. — Balázs Alajos úr kérésére volt szíves utánanézni, hogy az alsó- s felsősófalvi, korondi anyakönyvek segítségével nem állapíthatjuk-e meg a 2. szakaszban említett lehetőséget: a családnevet, esetleg magát a személyt is? A szedés javítása közben érkezett válasza szerint azonban Alsósófalván 1850 előttről egyáltalán nincsen anyakönyv, ámde a Cseke név igen gyakori, mint Felsősófalván is, ahol az 1789-ben kezdődő anyakönyvekben állandóan szerepel. Korondon végül 1764—1839. között Csonka, Csuka, Csorba, Csergő, Csíki, Csopei és kezdőbetűs családnevek vannak. Ennyi adat azonban nem elég ahhoz, hogy a név kérdését tisztázhassuk.